

УДК 821.112.2:7.035.4

“ГРИММОВІ СЛОВА” ГЮНТЕРА ГРАСА ЯК ЛІТЕРАТУРНИЙ ЗАПОВІТ

Софія Варецька

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська 1, м. Львів, 79000,
e-mail: sofka@inbox.ru*

Проаналізовано останній твір Г. Граса “Гриммові слова. Признання в любові”, який є завершальним етапом автобіографічного циклу письменника, щоправда не хронологічним продовженням, а певним ідейним завершенням. У романі майстерно досліджено багатство німецької мови й показано історію Німеччини від князівського правління до перших спроб демократії. Г. Грас уміло перекидає містки зі слів поміж минулим й сучасним.

Ключові слова: Гюнтер Грас, “Гриммові слова”, автобіографія, казка, брати Грімм.

Сучасний німецький письменник Гюнтер Грас, незважаючи на свій похилий вік, а йому вже 84 роки, плідно працює й доволі часто радує своїх прихильників новими творами. У 2010 році вийшла його остання книга “Гриммові слова. Признання в любові” (“Grimms Wörter. Eine Liebeserklärung”), яку він же й ілюстрував. Вона є завершальним етапом автобіографічного циклу письменника, щоправда не хронологічним продовженням, а певним ідейним завершенням. Два попередні твори це: “Цибулина пам’яті” (“Beim Häuten der Zwiebel”, 2006) та “Фотокамера. Історії темної кімнати” (“Die Box. Dunkellkammergeschichte”, 2008), у яких Г. Грас подав своє бачення автобіографічного письма, описуючи власне життя, згадуючи дитинство, юність, друзів, дружин, дітей тощо. Автор так пише про свій автобіографічний цикл: “у книзі “Цибулина пам’яті” я приділив головну увагу своїм юним рокам, у “Фотокамері” в центрі постала моя сімейна плутанина й різні родинні стосунки. Про політичні й суспільні теми, про життя Гріммів, які, як і я, жили у час радикальних змін, я пропоную тут” [6]. В авторському викладі реальні спогади, достовірні історичні події переплітаються з вигадкою, фантазією й так створюється неповторна й оригінальна манера оповіді. Останній твір письменник присвятив своїй батьківщині, а саме – німецькій мові, яка є постійним натхненням й невичерпним джерелом творчості автора. Й саме братів Грімм він вважає справжніми цінителями німецької мови, які багато зробили для того, щоб зберегти й відродити зацікавлення до народної творчості й до німецької мови. У своїй Нобелівській промові Г. Грас згадав про відому тезу Т. Адорно: “Писати вірші після Освенцима – варварство”, всупереч якій він хотів писати задля того, “щоб ... відкрити для себе скарби своєї звинуваченої в усіх гріхах мови, її звабливу стриманість, її зачасну схильність до глибокодумної проникливості, її надзвичайно гнучку твердість, переливи її діалектів, її простоту й багатозначність, її дивацтва й буйну красу умовного способу” [2, с. 768].

Отож, у творі майстерно досліджено багатство німецької мови й показано історію Німеччини від князівського правління до перших спроб демократії. Неодноразово раніше випробуваний метод послуговування колишнім задля тлумачення сучасності присутній і в цьому творі. Г. Грас уміло перекинув містки зі слів поміж минулим й сучасним, активно проведено бесіди з різними вченими, письменниками чи політиками колишніх століть. Він зачитував середньовічних й барокових авторів, неодноразово звернувся до Лютера й автора церковних пісень Пауля Герхардта, а також знову й знову апелюючи до братів Грімм та їхніх сучасників Ахіма фон Арніма й Клементя і Беттіни фон Брентано.

У “Гріммових словах” Г. Грас торкнувся питання написання словника німецької мови, який започаткували брати Грімм. Саме цей факт є для письменника найвагомим у житті казкарів. Поперед написанням твору Г. Грас визначив для себе головні теми, які б хотів розкрити, а саме: “На початку я не мав наміру писати біографію Гріммів, для мене важливо було розпочати з протесту “Гьотінгенської сімки”, після якого брати “отримали” багато вільного часу і їм поступила пропозиція укласти словник. Усе, що відбувалося раніше, наприклад, публікація добірки казок, я мусів пригадати лише побіжно. Наскрізною червоною ниткою був для мене розвиток словника до літери F, й після смерті Вільгельма та Якоба в останніх главах йтиметься про продовження словника до 1960 років” [4]. Автор проводить чіткі паралелі поміж власним життям та життям обидвох німецьких лінгвістів Якоба та Вільгельма Гріммів, які відомі насамперед як неперевершені казкарі: “Ми поєднані містками слів: мандрівники на справжніх дорогах. Я знаходжуся на одній чи обабіч на іншій дорозі, або ж дотримуюся дистанції поміж мовними педантами, словесними нишпорками, буквоїдами” [5]. Обираючи саме цих письменників для створення аналогій, Г. Грас наголосив, що це стало можливим, оскільки і брати Грімм, і він сам жили в переломний період історії Німеччини. Якщо брати творили в момент відродження німецької культури, то автор був свідком, як її руйнували на початку ХХ ст. під час світових воєн. Описуючи життя вчених, письменник назвав найвагомим моментом з їхнього життя – створення “Німецького словника”, всупереч назві, – це фактично порівняльно-історичний словник усіх германських мов. Роботу над ним вони розпочали у 1838 році. До кінця життя брати завершили лише розділи від літери “А” до літери “F”. Робота залишалася незавершеною до 1960 року. Остаточно закінчили його та надали сучасного вигляду німецькі вчені лише в 1970-ті роки [1]. Звісно, що цей словник не підходить для щоденного користування, а демонструє історичний розвиток німецької мови. Його використовують в головному вчені, лінгвісти, мовознавці з метою дослідити етимологію якогось слова або простежити етапи розвитку мови.

В одному з інтерв’ю Г. Грас розповів, як відбулося його ознайомлення з творчістю братів Грімм: “Мої стосунки з Вільгельмом і Якобом Грімм линуць ген далеко назад у моє дитинство. Я виріс на Гріммових казках. Виставу “Хлопчик-мізинчик” я бачив у передріздвяних показах у місцевому данцигському театрі, моя мати взяла мене з собою. У моєму подальшому житті брати Грімм активно впливали на мою творчість” [6]. Цей вплив є доволі прозорим. Згадка про казку “Хлопчик-мізинчик”, очевидно, не випадкова, адже саме цю ідею з казок німецьких байкарів Г. Грас взяв за основу роману “Бляшаний барабан”. Головний герой Оскар Мацерат впродовж певного романного часу

не ростє фізіологічно й залишається на зріст трирічною дитиною. У багатьох своїх манускриптах автор покликався на братів Грімм. Наприклад, у “Цибулині пам’яті” є скандальний розділ під назвою “Як я вчився страху”, який взятий з назви казки братів Грімм “Казка про того, хто ходив вчитися страху”. Саме у цьому розділі йдеться про участь письменника у військах СС. У романі “Палтус” є глава, в якій зустрічаються Якоб і Вільгельм Грімми з гейдельберзькими романтиками Ахімом фон Арнімом і Клеменсом Брєнтано з ідеєю продовжити збірку німецьких пісень “Чарівний ріг хлопчика”, яку в 1806–1808 рр. уклали Арнім та Брєнтано. У романі “Щуриха” братів Грімм зображено як політичних персонажів, а саме як міністра й державного секретаря, які намагаються заборонити винищення лісу.

У реальному житті письменники теж не стояли осторонь від політики. В 1837 році в Гьотінгені вони активно протестували проти відміни конституції й проти тогочасного правління. Як й інших протестуючих профєсорів так званої “Гьотінгенської сімки”, їх виключили з університету. Г. Грас, займаючи впродовж життя активну політичну позицію, акцентує у романі саме на політичній діяльності братів: “Історія Гріммів є також політичною історією, тому що особливо Якоб Грімм був активно втягнутий у політичне життя ХІХ століття. Й мені спало на гадку, що частина моєї автобіографії, а саме моя політична й суспільна діяльність не відображена в романах “Цибулина пам’яті” й “Фотокамера”, а тому вона знайшла своє місце в історії про Гріммів. Отак виникла саме така форма, яка дала мені змогу не лише заглянути в історичне ХІХ ст., а й перекинути містки в сучасність. Я хотів витягти Гріммів з ХІХ ст. й показати, як багато вони можуть сказати ще й сьогодні” [4]. Г. Грас захоплюється і життям, і творчістю цих людей, активна чітка позиція байкарів приводить до того, що вони розпочинають словник німецької мови з багатьма цитатами й прикладами. У такий спосіб вони висловлюють любов до рідної мови, яка віддзеркалювала тогочасну ситуацію роздрібненої країни. Саме ця праця витримала не одне політичне правління, й до свого завершення пережила не одне покоління.

Структура твору – це певна аналогія словника, твір містить дев’ять глав, які називаються буквами латинського алфавіту. Аналогічно до Гріммового словника є літери в алфавітному порядку від А до F, а також К “Від вічного спокою до безкінечних війн” (“Vom Friedhof zu endlosen Kriegen”), U “Зозуля кує – ніхто не рахує” (“Ungezählte Kuckucksrufe”) й Z “Біля цілі” (“Am Ziel”). Розпочинається твір реченням: “Від А як початок (Anfang) до Z як папірці (Zettelkram)” [5, с. 9]. Саме цим реченням Грімми визначили для себе завдання – як саме вони хотіли б укласти словник, тобто побуквенно збирати максимально можливу кількість слів, а також зазначати звідки взялося те або інше слово, чи у творчості якого письменника воно вжитє. Г. Грас наголосив, що починався словник в епоху без комп’ютерних баз й того всього, що пропонує сучасна епоха, збирали все, так би мовити, вручну. Існувало безліч рукописних варіантів, які потім укладали в одну велику працю. Звісно, що все це вимагало часу, варто відзначити, що розпочали брати роботу над словником, коли їм було вже за п’ятдесят, то очевидним є той факт, що твір залишився незавершеним за життя авторів, а потім ще не одне покоління продовжувало клопітку й детальну працю “мовних нишпорок”.

У творі Г. Грас також дотримався певної “філологічності” й теж педантично використав максимальну кількість слів на ту літеру з якої розпочинається глава. Наприклад,

якщо йдеться про літеру “В”, то там одними з головних персонажів постають Віллі Брандт (Willy Brandt) і Генріх Белль (Heinrich Böll). Пасажі про них перемишуються розкриттям їхнього політичного “лівого” світогляду й мовними екзерсисами, а також роздумами про силу й владу слова. Звісно, що тут накладаються спогади самого автора, який активно брав участь у передвиборчій кампанії Віллі Брандта на пост федерального канцлера Німеччини у 1969 році. Г. Грас тоді видав книгу “Зі щоденника равлика” (“Aus dem Tagebuch einer Schnecke“, 1972), де поєднує публіцистичний стиль із художнім. Твір побудований у вигляді щоденника передвиборчої кампанії, письменник разом із політиком Брандтом й письменником Беллем виступав перед людьми різних міст Німеччини, проголошуючи головні тези й постулати соціал-демократичної партії. Російський дослідник творчості Граса Борис Хлебніков зазначив: “У ході передвиборчих кампаній, особливо в 1965 й 1969 роках Грас об’їхав сотні (!) міст, влаштував багатолюдні зустрічі з виборцями. Траплялося, що його закидали яйцями й помідорами, однак Грас надавав перевагу їхати саме туди, де на нього чекали не однодумці, а супротивники, яких потрібно було переконати чи хоча б спонукати до роздумів. Наполегливість, риторичний дар й полемічний запал приносили врешті-решт якщо не перемогу над опонентом, то його повагу, але головне – спонукали до обговорення насущних проблем” [3]. У “Гріммових словах” спогади про головні події своєї політичної діяльності автор перемишував з політичним життям братів Грімм. Письменник згадав про своє перетворення з юнака, який у час свого становлення піддався на ідеологічну оману з боку націонал-соціалістів, у справжнього демократа; про свої виступи з критикою епохи Аденауера; про свою багаторічну активність на благо СДПН; про боротьбу за авторів, яких переслідували в НДР, а також за усіх тих, кого утискали з боку будь-якого правління; про свій протест проти війни в Іраці.

Гюнтер Грас неперевершений майстер слова, його обігрування слів – головна складова твору, починаючи вже від власного прізвища й прізвищ Гріммів, поміж ними різниця пролягає лише в дві букви (Grimm – Grass). Вже навіть у самій назві “Гріммові слова” є певна мовна алюзія на “Гріммові казки”, тобто хрестоматійні “Дитячі та сімейні казки братів Грімм”. Автор перекинув поміж ХХ і ХІХ ст. містки зі слів, які найбільше поєднують його з відомими лінгвістами. Так скажімо, Якоб Грімм виголошував промову перед Пруссською академією наук, тоді як Грас виголошував перед Берлінською академією мистецтв; промовляв Грімм у церкві святого Павла, там же промовляв і Грас. Таких зіставлень у творі чимало й уважний читач може з легкістю їх відстежити.

Саме підназва “Признання в любові” стосується лише німецької мови, яка є для письменника справжньою батьківщиною. Мова дарує Грасу почуття захищеності й впевненості в собі, віру в силу літературного слова й переконання, що слово має сильний суспільно-політичний вплив на людей. Процес написання будь-якого твору супроводжується його читанням вголос, чи, як каже сам автор, “бурмотінням“, й аж поки дійде до останньої крапки, твір не один раз переписано й перечитано, допоки все не набуде гармонійного звучання й читання, для Граса важливим є також ритм. “Спочатку я пишу варіант від руки, доки в’ється оповідна нитка, нарешті друкую машинний варіант на своїй “Оліветті“, далі ще один варіант, а потім я віддаю це моїй секретарці, яка робить комп’ютерний варіант, а далі йде четверта й п’ята редакція тексту. Я промовляю речення під час письма вголос, оскільки література для мене має

оральне походження. Все, що є на папері, мусить також мати свій подих, мусить бути виголошеним. Так з’являється примусово чи добровільно ритм у тексті” [4]. Отож, мова для письменника не просто інструмент, а величезний невичерпний колодязь, з якого потрібно постійно черпати щось нове. А тому Грас не перестає досліджувати й вивчати рідну мову.

До найліпших епізодів твору можна віднести той, у якому Якоб Грімм зголошує свою промову “Про старість” перед почесними членами академії: Ляйбніц, Гердер, Фіхте, Гегель, а також старенький Грас. Відомий лінгвіст говорить про старість, її необхідність та переваги, а також наголошує на тому, що саме у похилому віці з’являється більша інтенсивність й насиченість життя. Він наводить безліч цитат від античної літератури аж до Гете, поєднує свої рефлексії з літературними надбаннями. Грас свідомий, що старість уже його наздогнала, а смерть “не за горами”, у творі про це йдеться так: “Однак вона у мене попереду. Після неї не буде нічого ... Потрібно ще здійснити плани по створенню фонду імені Августа Бабеля, підготувати до друку мою, очевидно, останню книгу, зовсім не хочеться розлучатися з дружиною, доньками, синами, внуками, плутаниною сучасного світу, моїми маленькими radoщами, катанням на “американських гірках” й результатами футбольних матчів по неділях. Однак оточений зростаючою невизначеністю, я точно знаю лишень те, що прийде смерть, я хочу прийняти її так, як це зробив Якоб: як незвану гостю й попросити у неї якнайменше – нехай це трапиться швидко й безболісно. Вона все ще видається мені чужою, але стає все ближчою й зрозумілішою з кожною безсонною ніччю. Я знаю, на неї можна покластися” [5, с. 266]. Попри свою життєву енергійність й жагу творити письменник усвідомлює закономірність людського буття. Все, що має свій початок – має і своє завершення.

Роздуми про свою старість Грас підсумовує ще одним реченням: “Останній урожай залишається на стеблі” [5, с. 257]. Тобто автор усвідомлює, що час плине, однак він сказав на сьогоднішній день достатньо, щоб спокійно відійти в інший світ. Він залишає на цій землі значну частку себе у своїх творах, як художніх, так і образотворчих. З цього розділу віє трохи сумом, оскільки письменник запевняє, що наразі написав усе, що хотів, й на запитання одного з журналістів, що він робитиме далі, автор відповів: “Я не можу сказати, що мені ще спаде на гадку. Але я знаю, що точно робитиму – малювати му, поміняю ручку на пензля. Я наразі виписався, якби цього не сталося, тоді б книга була б не повною” [4]. Будемо сподіватися, однак, що Грас потішить нас усе ж таки ще якимось прозовим твором. Адже вже той факт, що у квітні 2012 року письменник знову скандально потрапив на шпальти усіх газет через свій політичний вірш “Про що необхідно сказати” (“Was gesagt werden muss”), в якому розкритикував політику Ізраїлю щодо Ірану, свідчить про те, що Грас не старіє й “далі буде ...”.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Брати Грімм* : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8_%D0%93%D1%80%D1%96%D0%BC%D0%BC
2. Виступ Гюнтєра Граса з нагоди вручення Нобелівської премії “Далі буде” // Г. Грас.

- Бяшаний барабан : роман / Г. Грасс. ; з нім. пер. О. Логвиненко. – К. : Юніверс, 2005. – С. 757–773.
3. Хлебников Б. Феномен Грасса : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/inostran/2007/1/h19.html>
 4. Ein märchenhaft-heiteres Buch über deutsche Sprache und deutsche Geschichte. Günter Grass Grimms Wörter. Eine Liebeserklärung : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.steidl.de/upload/default/Downloads/Grass_Autorenprospekt.pdf
 5. Grass G. Grimms Wörter. – Göttingen: Steidl Verlag, 2010. – 365 s.
 6. Oralverkehr mit Vokalen : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.spiegel.de/spiegel/0,1518,711869,00.html>

Стаття надійшла до редколегії 22.10.2011

Прийнята до друку 02.11.2011

GÜNTER GRASS'S "GRIMM'S WORDS" AS A LITERARY TESTAMENT

Sofia Varetska

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universitetska St., L'viv, 79000,
e-mail: sofka@inbox.ru*

The latest work of Günter Grass "Grimm's Words: A Declaration of Love" is analyzed. This work is the culmination of autobiographical cycle of the writer. It is not chronological continuation but rather some ideological conclusion of this cycle. In the novel the richness of German language is deeply studied and German history from principedom to the first attempts at democracy is perfectly shown. Author skillfully throws bridges of words between the past and the present.

Key words: Günter Grass, "Grimm's Words", autobiography, tale, brothers Grimm.

“ГРИММОВЫЕ СЛОВА” ГЮНТЕРА ГРАССА КАК ЛИТЕРАТУРНОЕ ЗАВЕЩАНИЕ

София Варецкая

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская 1, г. Львов, 79000,
e-mail: sofka@inbox.ru*

Проанализировано последнее произведение Г. Грасса "Гриммовые слова. Признание в любви". Роман стал последним этапом автобиографического цикла писателя, правда не хронологическим продолжением, а некоторым идейным завершением. В произведении мастерски исследовано богатство немецкого языка и показано историю Германии от княжьего правления до первых попыток демократии. Грасс умело перебрасывает мостики слов между прошлым и современным.

Ключевые слова: Гюнтер Грасс, "Гриммовые слова", автобиография, сказка, братья Гримм.